

AUTONOMIJA I ODLUČIVANJE ADOLESCENATA

DOI: 10.58584/2490-3752.2023.9.9.29
UDK: 159.923.2-053.6

SAŽETAK

U radu autor pokušava teorijski predstaviti različita istraživanja i teorijske analize pitanja razvoja samostalnosti kod adolescenata i spobnosti donošenja odluka. U kontekstu digitalizacije i sve lakšeg pristupa informacijama, a s druge strane sve većeg broja izbora i mogućnosti koji se pred adolescenta postavljaju, važno je teorijski predstaviti koje su to razvojne zakonitosti koje adolescentima olakšavaju ili otežavaju zrelo donošenje odluka, kao i kako razvoj te sposobnosti ovisi od okoline, prije svega roditelja, vršnjaka i društvenih mreža.

Zaključuje se da je razvoj autonomije rezultat kognitivnog sazrijevanja adolescenta, pri čemu oni mogu analitično, metakognitivno i apstraktno pristupati rješavanju problema, predviđati posljedice i razumijevati različite političke odnose, vjerska ubjeđenja, profesionalne ciljeve i druga društvena pitanja. Pored toga, kako autonomija ima svoja tri aspekta (emocionalni, djelatni i sistem vrijednosti), dati su elementi koji olakšavaju donošenje odluke i pravilnog izbora karijere, odnosno fakulteta. Usljed sve češćih negativnih donesenih odluka uslovljenih društvenim mrežama, pokušalo se ukazati da kriza identiteta i podložnost grupama vršnjaka ili interesnim grupama može doprinijeti ovakvom neadekvatnom razvoju sposobnosti odlučivanja.

I na kraju, ponuđene su i neke strategije kojima se olakšava rad s adolescentima generalno, a posebno u kontekstu razvoja autonomije i odlučivanja.

Glavne riječi: adolescencija, autonomija, kognitivni razvoj, izbor karijere, društvene mreže

Uvod

Kognitivni razvoj adolescenata prolazi kroz različite faze sve do postizanja kompleksnih kognitivnih sposobnosti poput apstraktnog razmišljanja i razumijevanja. To obuhvata sposobnost efikasnog razmišljanja, rješavanja problema i planiranja budućnosti. Ove kompetencije omogućuju adolescentima donošenje zrelih odluka koje su prije bile izvan dosega njihovih kognitivnih kapaciteta. U kasnoj adolescenciji, dok razvijaju svoj lični identitet, mladi ljudi istražuju vjerske i političke ideologije, razmišljaju o globalnim konceptima, poput pravde, historije, politike i patriotizma te se fokusiraju na karijeru i ulogu u društvu odraslih.

Ipak, Američko udruženje psihologa (APA) upozorava stručnjake da većina adolescenata i dalje treba vođstvo odraslih kako bi razvili svoje sposobnosti za racionalno odlučivanje. Istraživanja pokazuju da, uprkos predrasudama, adolescenti preferiraju savjete roditelja ili drugih odraslih u koje imaju povjerenje kada su u pitanju važne odluke o obrazovanju ili poslu. Zaključci brojnih istraživanja naglašavaju važnost vođenja u određenim aspektima, kao što su traženje savjeta, evaluacija, postavljanje ciljeva i učenje. U suštini, odlučivanje i rješavanje problema u psihologiji smatraju se međusobno povezanim konceptima koji obuhvataju različite kognitivne procese.

Tema ovog rada je teorijski pregled razvoja autonomije, odnosno samostalnosti kod adolescenata i sposobnost donošenja odluka. Glavno pitanje koje se postavlja jeste kako specifičnosti kognitivnog i socio-emocionalnog razvoja adolescenata, odgojni postupci roditelja, aktivnosti i uticaj društvenih mreža pogoduju kvalitetnom razvoju sposobnosti donošenja odluka, vrlo važnog procesa u ukupnom razvoju ličnosti.

Teorijski pregled teme je važan za bolje razumijevanje adolescencije, posebno u današnjem dobu globalizacije i digitalizacije, te usvajanja navika, postupaka i tehnika rada potrebnih svim akterima u odgojnom i obrazovnom procesu. Također, rad ima za cilj da pomogne adolescentima i onima koji rade s njima da osnaže svoje kapacitete kako bi donosili zdrave i zrele odluke.

U radu su predstavljene teorijske osnove dobi adolescencije, kao razvojnog perioda u cjelokupnom čovjekovom razvoju, a nakon toga je dat detaljniji pregled razvoja autonomije i sposobnosti donošenja odluka kod adolescenata. Važan dio je i uloga donošenja zrelih odluka u kontekstu odabira budućeg zanimanja ili izbor fakulteta. Doprinos u tom aspektu može biti vrlo značajan, kako u odgojno-obrazovnom procesu razrednika i pedagoga u školama, tako i za ispravno razumijevanje roditeljske uloge u ovom kontekstu.

Kao pregledni rad, pokušaće se kroz različita dostupna istraživanja, njihovu analizu i interpretaciju, odgovoriti na postavljena pitanja i zadatke. Pri tome se vodilo željom da budu sublimirana na jednom mjestu, čime se olakšava i ubrzava odgovor na dileme koje imaju roditelji, nastavnici, ali i sami adolescenti.

Dob adolescencije

Adolescencija je period intenzivnih promjena u cjelokupnom čovjekovom razvoju, kako fizičkih, intelektualnih, ali i različitih aspekata socio-emocionalnih promjena. Tako adolescencija sa sobom donosi sposobnosti apstraktnog mišljenja koje mladima otvaraju nova područja za učenje, mogu shvatiti složene naučne zakonitosti, ali i uhvatiti se u koštac sa socijalnim i političkim pitanjima. Traje čitavo desetljeće, a počinje pubertetom u periodu između 11. i 14. godine i traje sve do 18. ili 21. godine, čak i do 25., kada prelazi u stadij rane odrasle dobi.

Međutim, za sada nema standardne definicije adolescencije, a hronološka dob samo je jedan od načina definisanja adolescencije. Cilj adolescencije je postizanje koherentnog identiteta i izbjegavanje konfuzije identiteta, a identitet je sam po sebi višedimenzionalan i uključuje, između ostalog, i razvoj profesionalnih ciljeva, vjerskih uvjerenja i etničke pripadnosti. Smatra se da u razdoblju kasne adolescencije osoba postaje emocionalno stabilna, razvija brigu za druge i počinje razmišljati o svojoj svrsi u životu te postavljati ciljeve, razmišljati o idejama i načinu kako ih izraziti drugima (Kasapović, 2021).

U ovom periodu fizičkog razvoja dešavaju se brojne tjelesne i psihičke promjene. Mladi teže odrastanju, osamostaljivanju od roditelja, ali to je ujedno iskustvo koje ih i plaši. Zato su skloni da vrijeđaju i omalovažavaju sve oko sebe, posebno autoritete (roditelje, nastavnike, koji postaju najgorim osobama na svijetu) (Hwang i Nilsson, 2000).

Također, u ovom periodu od mladih se očekuje da izaberu svoje zanimanje, da stvore osnovu za ekonomsku samostalnost i odgovornost, da se prilagode na burne tjelesne promjene i intimna osjećanja.

Adolescent je, s jedne strane intelektualno i fizički ojačao, ima određeno životno iskustvo na koje je ponosan, borben je, ali i bunтовan, teško mu je prići, a još teže pomoći, sklon je cinizmu i ne priznaje autoritet.

S druge strane, adolescent je uplašen, zbunjen, nesiguran, bespomoćan, kao da ne zna šta se od njega traži, reaguje impulsivno, agresivno ulazi u sukobe, nemotivisano ruši emocionalne veze, više mašta nego što radi. Nažalost, na jedan broj mladih ljudi, adolescentni period utiče upravo na ovaj način i, umjesto da ovaj period iskoriste za lični rast i razvoj, pribjegavaju upotrebi opojnih sredstava, u prvom redu droga, pa tako zaustavljaju svoje intelektualno, emotivno i socijalno napredovanje (Hwang i Nilsson, 2000).

U periodu rane adolescencije dolazi do brojnih promjena u tjelesnom funkcioniranju i fizičkom izgledu. Među njima su najznačajnije:

- promjena hormonskog statusa organizma (pojačano lučenje polnih hormona testosterona i estrogena koji utiču na razvoj jajne ćelije i spermatozoida i ubrzavaju metaboličke procese);
- pojava sekundarnih polnih karakteristika, kao rezultat promjene hormonskog statusa;
- razvoj skeleta, nagli porast visine i težine.

Ove promjene su veoma značajne, pošto utiču na to da adolescenti opažaju sebe u ovom periodu, tj. utiču na sliku koju oni o sebi imaju. Budući da je za identitet u adolescenciji i za sliku o sebi važan kontinuitet, adolescenti su suočeni s problemom kako da novonastale promjene uklope u postojeću sliku o sebi, tako da se osjećaju adekvatno. Najupadljiviji je nagli rast visine i težine, koji često dovodi

do toga da se adolescent osjeća nezgrapno i nespretno u pokušajima da se prilagodi novonastalim promjenama. Brojna istraživanja pokazuju da su adolescenti veoma osjetljivi na promjenu tjelesnog Ja, pogotovo ako se ta promjena ne poklapa s onim što se u datoj kulturi smatra poželjnim izgledom (Vranješević, 2003). O značaju koji tjelesno Ja ima za sliku o sebi govore i podaci da adolescenti u periodu rane adolescencije (13 do 15 godina) koriste gotovo isključivo tjelesne karakteristike da bi opisali sebe, i to obično karakteristike koje smatraju nepoželjnim (debeo, krupan, nizak i sl.). Tek kasnije, u periodu pozne adolescencije oni opisuju sebe u nekim intelektualnim, socijalnim i emocionalnim kategorijama, obično u poželjnim (društven, iskren, pametan i sl.) (Vranješević, 2003).

Razvoj samostalnosti i donošenja odluka

U periodu adolescencije dolazi do kvalitativnog skoka u intelektualnom razvoju: prelazak s konkretnih na formalne operacije. Karakteristike formalnog mišljenja su:

- Sposobnost apstraktnog mišljenja – mišljenje se oslobađa dominacije konkretnog, javlja se hipotetičko deduktivno mišljenje, adolescent je u stanju da misaono eksperimentira, da formuliše hipoteze koje onda misaono provjerava. Na taj način adolescenti stvaraju svoje teorije o uzrocima pojava, njihovoj povezanosti i implikacijama, kao i o različitim ishodima jednog procesa. Zahvaljujući apstraktnom mišljenju, adolescenti su u stanju da razumiju metafore, poslovice i analogije svih vrsta, kao i da uživaju u ironiji i satiri.
- Veća fleksibilnost u mišljenju – u periodu rane adolescencije (12 i 13 godina) osoba ne može razumjeti da problem može imati više od jednog rješenja, ona razmišlja isključivo u ekstremima (ili crno, ili bijelo, ili dobro ili loše) i ne razumije da postoje i prijelazi između ekstrema (nijanse sivog). Već s 14 i 15 godina mlada osoba postaje svjesna da postoje različiti pogledi na sve, svjesna je različitih aspekata argumenata i u stanju je da zauzme relativističko gledište. To dovodi do

sposobnosti postavljanja hipoteza i mogućnosti da ih adolescent sistemski prolazi.

- Pojavljuje se dimenzija budućnosti – za razliku od djece koja razmišljaju u terminima sadašnjosti, u adolescenciji se vremenska dimenzija proširuje tako da obuhvata i blisku i daleku budućnost. Adolescenti postaju zaokupljeni budućnošću, planiranju i predviđanju, što sve pomaže njihovom uključivanju u uloge odraslih i preuzimanju odgovornosti koja se očekuje iz tih uloga. Tako nastaje i proces metakognitivnosti, tj. proces razmišljanja o svom vlastitom razmišljanju (Vranješević, 2003).
- Pojavljuje se dimenzija mogućeg – ovo je jedna od najznačajnijih karakteristika mišljenja u adolescenciji. Za razliku od mladog djeteta koje polazi od stvarnih, konkretnih opažajnih podataka u procesu zaključivanja, adolescent polazi od onog što je moguće i to onda provjerava, upoređujući s prethodnim iskustvom ili s podacima koje ima u okruženju. Formalno mišljenje polazi od onoga što je moguće da bi se stiglo do onoga što stvarno jeste. To adolescentima omogućava da razmišljaju o alternativama i pojavama koje nisu prisutne (ne samo što postoji već i onome što ne postoji) (Hwang i Nilsson, 2000).

U usporedbi s mišljenjem školske djece, mišljenje adolescenata je mnogo nadahnutije, maštovitije i racionalnije.

Budući da je mišljenje adolescenata više analitično, oni mogu djelotvornije rješavati kognitivne zadatke no što su to mogli u mlađoj dobi. Sada kada dobiju domaću zadaću, oni puno uspješnije uspijevaju u samoregulaciji i u planiranju šta učiniti prvo, a šta nakon toga.

Ali, kada se radi o planiranju i donošenju odluka u svakodnevnom životu, tada se tinejdžeri, posebno mlađi, često osjećaju preplavljenima mogućnostima koje im se pružaju.

Njihovi naponi da odaberu između alternativa koje su im na raspolaganju često propadaju i oni mogu naći rješenje u impulzivnom ponašanju ili u potpunom izbjegavanju donošenja odluka

(Elkind, 1994, prema Berk, 2008). Tako, ujutro prije polaska u školu isprobaju i pet-šest kombinacija odjeće. Često iz sobe dovikuju: "Mama, šta da obučem?" Potom bi, kada bi im mama nešto predložila, njezin prijedlog odbijali i odlučivali se za jedan od dva ili tri odjevna predmeta koji nose već danima. Slično je i s prijavama na prijemni ispit za fakultet. Kada im se napomene kako bi mogli zakasniti na rok za prijavu, često su u nemogućnosti da odluče kada ili kuda bi željeli ići na ispit.

Svakodnevno planiranje i donošenje odluka su za adolescente teški jer postoji toliko mnogo prilika. Kada su bili mlađi, tada su im obično odrasli specificirali koje su im opcije i tako ograničavali broj odluka koje bi morali donijeti. Kada steknu više iskustva, adolescenti vrše izbore s više samopouzdanja.

Razvoj formalnih operacija vodi do dramatičnih revizija u načinu na koji adolescenti vide sebe, druge i svijet općenito. No, baš kao što su adolescenti katkad nespretni u upotrebi svojih tijela koja se transformiraju, tako su ispočetka nespretni i zapinju u apstraktnom mišljenju.

Roditelji i nastavnici moraju biti pažljivi da mnoge tipične reakcije u tinejdžerskoj dobi - svadljivost, usmjerenost na sebe, neuviđavne primjedbe i neodlučnost - ne pripisuju ničemu drugome do li njihovu neiskustvu s novim sposobnostima rezoniranja i putu ka formiranju važnog elementa razvoja, a to je autonomija ili samostalnost (Berk, 2008).

Autonomija osobe je sposobnost da samostalno razmišlja, doživljava emocije i donosi odluke te se ponaša u skladu s tim. Ova autonomija uključuje i sposobnost upravljanja sobom, što podrazumijeva prepoznavanje odgovornosti za donošenje odluka i suočavanje s njihovim posljedicama. U ranom životu, autonomija je često ograničena, budući da roditelji oblikuju ponašanje i razmišljanje djece putem odgoja, uputstava i savjeta. Međutim, ulaskom u adolescenciju počinje proces istinske samostalnosti, gdje pojedinac gradi svoj identitet, integritet, moralne vrijednosti, stavove i razmišljanje.

Obično se razlikuju tri aspekta samostalnosti:

Emocionalna autonomija istražuje kako se kroz osjećanja povezujemo i odnosimo prema drugima. Kada se suoče s emotivnim izazovima, adolescenti češće pribjegavaju pristupu samostalnog rješavanja problema i donošenju odluka. Ovo ne znači da je traženje emotivne podrške u bilo kojem životnom dobu loše, ali mladi ljudi često teže samostalnom rješavanju problema.

Proces razvoja emocionalne autonomije odvija se postepeno. Djeca, koja su prvobitno tražila podršku ili savjet od roditelja, okreću se vršnjacima već u ranoj adolescenciji, oko 12. godine. Nakon toga, počinju sve više da se oslanjaju na vlastite kapacitete i donose odluke koje su usklađene s trenutnim emotivnim doživljajima.

Ponašanje kao aspekt samostalnosti adolescenata podrazumijeva samostalno donošenje odluka praćenih odgovarajućim akcijama. Ovo implicira da mladi ljudi počinju da donose odluke nezavisno od savjeta roditelja ili vršnjaka, kao i bez oslanjanja na dosadašnje obrasce donošenja odluka koje su usvojili od svojih roditelja. U ovom periodu, adolescenti razvijaju sposobnost apstraktnog razmišljanja i prepoznaju da različite odluke mogu rezultirati različitim ishodima.

Između 15. i 18. godine, adolescenti sve više stiču samopouzdanje u vlastite vještine i korake te se približavaju postizanju autonomije u domenu ponašanja.

Sistem vrijednosti povezan je s donošenjem odluka utemeljenih na ličnom sistemu vrijednosti adolescenata, koji se sastoji od njihovih stavova i mišljenja o duhovnosti i vjeri, politici i moralnim izborima. Ova autonomija igra ključnu ulogu u razvoju kritičkog stava i integriteta, omogućavajući oblikovanje individualnosti koja donosi odluke neovisno o društvenom okruženju i uticaju vršnjaka (Hwang i Nilsson, 2000).

Planiranje i donošenje odluka

Ono što bi bilo poželjno jeste da roditeljska kontrola opada s dobi djeteta, a da samokontrola djeteta raste i da dijete samostalno i svjesno donosi zdrave odluke. To postaje posebno važno u

adolescenciji jer u tom periodu mnoga djeca odbijaju roditeljsku kontrolu i insistiraju na slobodi i ličnim odlukama. Zbog toga je važno tokom djetinjstva naučiti ih kako da samostalno donose za njih dobre, zdrave odluke, a ne samo insistirati na poslušnosti i slijeđenju roditeljskih odluka.

To traži puno razgovora, slušanja djeteta, pitanja za mišljenje te dopuštanja prava na različito mišljenje, kao i povjerenje u sposobnosti djeteta da samo svlada prepreke na koje naiđe i da se izbori za ono što želi te davanje primjerene količine slobode da samo isproba sebe u različitim socijalnim situacijama i da stiče samopouzdanje kroz svoje djelovanje (Miljković i Rijavec, 2004).

Djeca se mijenjaju gotovo iz dana u dan. To od roditelja zahtijeva stalno prilagođavanje njihovih odgojnih postupaka i zahtjeva. Međutim, roditeljima je teško slijediti promjene vlastite djece.

Naime, istraživanja su pokazala kako slika djeteta u roditeljevoj glavi uvijek vremenski zaostaje za stvarnom dobi. Dakle, roditelji se ponašaju kao da je dijete mlađe nego što jest. Na taj način podcjenjuju mogućnosti djeteta i priječe razvoj samopouzdanja (Miljković i Rijavec, 2004).

Proces odlučivanja nije uvijek u skladu s principima logike, a ne uzimaju se uvijek u obzir sve objektivno dostupne informacije. Na njega utiču brojni psihološki faktori poput motiva, očekivanja, stavova, predrasuda, različitih emocionalnih stanja i osobina ličnosti. U tom kontekstu možemo identificirati nekoliko razloga zbog kojih je proces odlučivanja ograničeno racionalan (Tomić, 2006):

1. Položaj u socijalnom prostoru određuje naše mišljenje jer sredina i vrijeme u kojem živimo oblikuju naše ocjenjivanje, znanje, iskustvo i sudove.
2. Identifikacija s različitim grupama koje postaju referentne. Njihovi načini ponašanja prema zdravlju i informacije koje od njih dolaze često se uzimaju u obzir, čak i ako su štetne po zdravlje.
3. Projektiranje vlastitih stavova i vrijednosti - odluke se donose na temelju uvjerenja da oni o kojima se odlučuje dijele ista osjećanja i stavove kao i oni koji donose odluke.

4. Globalno i neizdiferencirano mišljenje - ne uzima se u obzir diferencijacija stvarnosti niti se percipiraju i cijene individualne razlike.
5. Dihotomno mišljenje - sve se vidi i ocjenjuje kao dobro ili loše, crno ili bijelo.
6. Kognitivna kratkovidnost - uzima se u obzir samo ono što je odmah uočljivo, zanemarujući trajne i buduće događaje.
7. Uprošćavanje pojmova - često se o pojavama razmišlja linearno, ne videći njihovu međusobnu interakciju.

Odlučivanje u kontekstu planiranja karijere učenika srednjih škola

Među brojnim ličnim karakteristikama koje utiču na proces donošenja svih, pa tako i odluka o karijeri, naročito je važan način na koji pojedinci doživljaju sebe i svoje sposobnosti, odnosno njihova samoeфикаsnost (Bubić i Krile, 2016).

Samoeфикаsnost je uvjerenje pojedinca o njegovoj sposobnosti da izvede određena ponašanja. Ona predstavlja vezu između znanja i akcije, a uvjerenje da neko može da izvede ponašanje obično se dešava prije nego što neko odluči da se ponaša na odgovarajući način. Tako samoeфикаsnost utiče na izbor ponašanja, mjesto gdje će se ono izvesti, kao i količinu napora koji treba uložiti u izvođenje određenog ponašanja.

Nečije uvjerenje u sposobnost da izvede ponašanje, važna je karika između znanja o onome što treba činiti i aktuelnog činjenja.

Naime, brojna su prethodna istraživanja pokazala kako **samoeфикаsnost** predstavlja važnu odrednicu našeg djelovanja koja utiče na to koja ćemo ponašanja odabirati, a koja izbjegavati te kako ćemo pristupati različitim situacijama. Pritom samoeфикаsnost u odlučivanju o karijeri odražava dinamički set uvjerenja pojedinaca o svojim sposobnostima obavljanja zadataka potrebnih za uspješan razvoj karijere koja snažno utiče na postavljanje profesionalnih ciljeva i ulaganje napora u njihovo postizanje.

Uz samoeфикаsnost, na odlučivanje o karijeri utiču brojne druge individualne **karakteristike koje uključuju npr., sposobnosti i interese, osobine ličnosti**, emocije, vrijednosti i drugo. Osim njih, prethodna istraživanja pokazala su kako na odlučivanje o karijeri utiču i stilovi odlučivanja, odnosno načini na koji pojedinci uobičajeno doživljavaju različite situacije, prikupljaju i obrađuju informacije te na osnovu njih donose odluke.

U primijenjenom području organizacijske psihologije, **stilovi odlučivanja o karijeri** definisani su kao načini na koje pojedinci prikupljaju, opažaju i obrađuju informacije prilikom odabira profesionalnih mogućnosti (Phillips i Paziienza, 1988, prema Bubić i Krile, 2016).

Također, i neke općenitije sklonosti pri prosuđivanju i odlučivanju mogu uticati na profesionalne odluke i ponašanja pojedinaca. Među njima, **maksimiziranje predstavlja stil koji može snažno** uticati na proces odabira, kao i objektivnu kvalitetu te subjektivno vrednovanje različitih vrsta donesenih odluka (Schwartz i sur., 2002; Simon, 1955, prema Bubić i Krile, 2016). Naime, pojedinci skloni maksimiziranju, u pravilu, teže donošenju idealnih, najboljih mogućih odluka, po čemu se razlikuju od drugih koji lakše prihvataju kompromise te se zadovoljavaju »dovoljno dobrim« odlukama utemeljenim na manje ambicioznim kriterijima.

Slično kao maksimiziranje, **i usmjerenost pojedinaca prema budućnosti** može biti važna u kontekstu donošenja profesionalnih odluka jer učenici orijentirani prema budućnosti lakše odgađaju zadovoljavanje trenutnih prohtjeva i više ustraju u započetim aktivnostima. Također, bolje razumiju važnost trenutnih aktivnosti za postizanje takvih ciljeva. Dakle, učenici koji za sebe smatraju da mogu uspješno rješavati školske zadatke, također se doživljavaju kompetentnijima za donošenje odluka o karijeri te su optimističniji, s obzirom na svoja profesionalna očekivanja.

Pritom je naročito **važan njihov optimizam vezan uz karijeru** jer je odavno prepoznato kako postavljanje očekivanja snažno utiče na motivaciju pojedinaca kao i općenitije obrasce ljudskog razmišljanja i ponašanja (Bubić i Krile, 2016).

Korištenje društvenih mreža i razvoj autonomije i donošenja odluka

Rezultati istraživanja koje su proveli Imširović i Vardo (2019), nedvosmisleno potvrđuju da adolescenti različito percipiraju svoje kognitivne mogućnosti, svoje socijalne uloge i emocionalnu komponentu ličnosti u situacijama koje su stvarne, realne (razgovor i druženje s vršnjacima, boravak u školi i odnos prema nastavnim obavezama, svakodnevna komunikacija s roditeljima itd.) od onih situacija koje spadaju pod domen virtuelnog, kakve najčešće pronalazimo na društvenim mrežama. Takve situacije su lični statusi, komentarisane određene pojave ili ljudi i njihovog ponašanja, objavljivanje ličnih fotografija i fotografija svojih prijatelja.

Svi ovi razlozi, uz poznatu razvojnu karakteristiku adolescenta da se doživljavaju važnijim nego što jesu i da imaju izvjesnu egocentričnost, potiču nove, neistraživane krize identiteta adolescenata našeg doba. Ranije smo vidjeli da razvoj autonomije i samostalnosti značajno utiče i na krajnji razvoj identiteta adolescenta, u odnosu na potencijalnu krizu identiteta, prema psihosocijalnoj teoriji razvoja ličnosti Eriha Eriksona.

To može u konačnici dovesti do slabije procjene donošenja kvalitetnih odluka jer u takvim odnosima, percepcija samopoimanja u virtuelnom okruženju, odnosno u okruženju društvenih mreža, više odgovara hipervaloriziranoj predodžbi o sebi. Takva percepcija samopoimanja tipična je za one koji teže precjenjivanju svojih pozitivnih aspekata. Takve slabe procjene i donošenje pogubnih odluka često vidamo prilikom prihvatanja različitih izazova na društvenim mrežama (najčešće putem TikToka), poput: "Tide Pod Challengea", odnosno izazova u kojem tinejdžeri žvaču kapsule s tekućim deterdžentom za pranje veša; potom "NekNomination" izazova, opasne igre koja poziva djecu da se do nesvjestice opijaju opasnim kombinacijama alkohola, da to snimaju i objavljuju online; ili izazov gušenja, još jedna od opasnih "igara" gdje djeca i mladi sebi stavljaju remen ili kanap oko vrata pa ga stežu i snimaju se dok ne izgube svijest; ili izazova da učenik legne posred ceste sve dok se automobil ne primakne blizu, a onda se brzo moraju izmaknuti.

Mediji su, nažalost, puni vijesti o tragičnim smrtima mladih ljudi koji su pogrešno procijenili svoje sposobnosti i donijeli loše odluke.

Povezano s prethodnim, izazov za razvoj autonomije i pravilnih donošenja odluka jeste i identifikacija s grupama i zajednicama na društvenim mrežama. Društvene mreže omogućavaju korisnicima da se povežu s različitim grupama, zajednicama i interesnim područjima. Korisnici se mogu pridružiti grupama koje dijele iste interese, vrijednosti ili identitete. Ova pripadnost grupi može utjecati na način na koji korisnici doživljavaju i izražavaju svoj identitet. S obzirom na to da su društvene mreže zajednice s nekoliko stotina, pa i hiljada, članova, pojedinac ima želju da se dopadne svima, ili barem većini, od kojih je, istina, značajan broj virtuelnih. U takvom virtuelnom okruženju, adolescenti očekuju da ih njihovi prijatelji iz zajednice procijene što kvalitetnije i pozitivnije te da ih procijene na načine koji postoje na društvenim mrežama (sviđanje statusa, razmjena sadržaja, uključenost u komunikaciju o određenim sadržajima itd.), prihvati i pozitivno doživljava što veći broj članova. Svi ti pomenuti odnosi uveliko određuju i sposobnost samostalnog donošenja odluka.

Edukacija adolescenata o važnosti razvoja sposobnosti donošenja odluka

Adolescentsko odlučivanje predmet je novijih istraživanja u Sjedinjenim Američkim Državama koja su proizašla iz zabrinutosti roditelja, edukatora, kreatora politika i istraživača za sposobnost odlučivanja djece i mladih. Oni se pitaju zašto oni donose rizične odluke i možemo li ih naučiti da budu bolji donositelji odluka. Stoga su u američke škole bili uvedeni brojni programi kojima su se nastojale unaprijediti vještine razmišljanja, odlučivanja i rješavanja problema, od kojih su neki imali eksplicitni zahtjev za suzbijanjem konzumiranja alkohola i zloupotrebe droga. Međutim, Jacobs i Klaczinsky (prema Kasapović, 2021) upozorili su da su ovi programi prečesto implementirani uzimanjem u obzir malo temeljnih istraživanja kognitivnih, emocionalnih i kontekstualnih promjena koje ponekad podržavaju, a ponekad sprečavaju donošenje odluka.

Autonomija, samostalnost i proces donošenja odluka se mogu razvijati putem nastave. Potrebno je osmisliti nastavne sadržaje i njihovu realizaciju koristeći nastavne metode, oblike i sredstva koji će poticati razvijanje pozitivnih i zrelih životnih odluka.

Preporuke za rad na osposobljavanju adolescenata za donošenje odluke i praktični savjeti za rad s adolescentima u nastavnom procesu, u kontekstu procesa donošenja odluke i imajući u vidu njihove uzrasne specifičnosti (Tomić, 2006):

1. Pokažite razumijevanje, brigu, povjerenje:

Važno je stvoriti atmosferu povjerenja i podrške kako bi se adolescent osjećao slobodnim izražavati svoje misli i osjećaje. Pristupite s razumijevanjem i pokažite brigu za njihove individualne potrebe.

2. Budite strpljivi, ne prekidajte adolescenta dok govori:

Strpljenje je ključno prilikom razgovora s adolescentima. Dopustite im da izraze svoje misli bez prekidanja, kako biste im omogućili otvoren dijalog i razvoj samopouzdanja.

3. Pružite nastavni sadržaj koristan po sadržaju i optimalan po kvalitetu:

Pružite informacije koje su relevantne i prilagođene uzrasnim specifičnostima adolescenata. Fokusirajte se na kvalitetu informacija koje će im pomoći u donošenju informiranih odluka.

4. Objasnite im informacije koje im dajete:

Nakon pružanja nastavnih sadržaja, pažljivo ih objasnite kako bi adolescenti imali jasno razumijevanje situacije. Ostavite prostor za postavljanje pitanja i razjašnjavanje eventualnih nedoumica.

5. Provjerite da li su razumjeli i zapamtili informacije i nastavne sadržaje:

Aktivno provjeravajte razumijevanje adolescenta postavljanjem pitanja ili traženjem povratne informacije. Ovo će osigurati da su informacije jasne i da su ih pravilno internalizirali.

6. Pomozite im da naprave sopstveni izbor:

Potičite autonomiju poticanjem adolescenata da aktivno razmišljaju i donose vlastite odluke. Pružite im podršku u razvoju vještina donošenja odluka. Koristite nastavne sadržaje koji potiču kritičko mišljenje i diskutovanje, a ne da su nastavni sadržaji gotova i zaokružena znanja.

7. Razvijte partnerski odnos s adolescentom:

Izgrađujte odnos zasnovan na povjerenju, tretirajući ih ravnopravno i poštujući njihove stavove i mišljenja.

8. Budite otvoreni i direktni u interakciji s adolescentom:

Komunicirajte otvoreno i iskreno, stvarajući prostor za dijalog bez osjećaja suda i nametanja stida. To će pomoći u izgradnji povjerenja.

9. Osposobite ih da prepoznaju unutrašnji lokus kontrole nad svojim životom:

Podržite razvoj samosvijesti i osnaživanje adolescenata tako da prepoznaju da imaju određenu kontrolu nad vlastitim životom.

10. Pomozite im da razviju unutrašnju motivaciju:

Potičite razvoj unutarnje motivacije pridajući važnost vlastitim ciljevima i vrijednostima. Ohrabrujte ih da pronalaze zadovoljstvo u postizanju vlastitih ciljeva

11. Razvijte empatiju (razumijevanje i prihvatanje):

Potičite razumijevanje različitosti i empatiju prema drugima. Ovo će pomoći u izgradnji socijalnih vještina i međuljudskih odnosa.

12. Pomozite adolescentima da postanu svjesni svojih osjećanja i da se suoče s njima:

Podstičite razvoj emocionalne inteligencije potičući adolescenta da prepozna, izražava i upravlja svojim emocionalnim iskustvima

13. Izbjegavati komentare: „Ne treba da brineš zbog toga.“:

Izbjegavajte minimaliziranje adolescenstkog iskustva. Umjesto toga, pružite podršku i pomoć u razumijevanju i suočavanju s njihovim brigama.

14. Ne ubjeđujte adolescenta da prihvati vaš savjet:

Poštujte njihovu autonomiju i dopustite im da samostalno donose odluke, čak i ako se slažete ili ne slažete s njihovim izborima. To će podstaknuti njihovu odgovornost.

Zaključak

Iako se o adolescenciji puno piše, mnogo zna, po nekima, možda i previše poklanja pažnje, pravilno razumijevanje mogućnosti ovog životnog doba, olakšat će rad s adolescentima, s jedne strane, a pružit će priliku da se iskoriste sve njene mogućnosti i potencijali, s druge strane.

Tokom navedenog teorijskog prikaza, odgovorilo se, pregledom relevantnih istraživanja, na pitanja kako kognitivni i socio-emocionalni razvoj u adolescenciji utiču na razvoj autonomije i sposobnosti donošenja odluka. Tako se može zaključiti da upravo kognitivne mogućnosti koje pruža adolescencija (razvoj formalnih operacija, metakognitivnost, planiranje budućnosti i pretpostavljanje eventualnih posljedica nekih postupaka, veća fleksibilnost u mišljenju i općenita sposobnost apstraktnog mišljenja) dovodi do povećanog razvoja nezavisnosti, autonomije, samostalnosti, kako u samom procesu mišljenja tako i nezavisnosti od roditelja i pojave da o svojim postupcima samostalno odlučuju.

Kako istraživanja navode, i dalje adolescenti očekuju pomoć roditelja i njihovo vodstvo kako bi razvili svoje sposobnosti za racionalno odlučivanje. Zbog toga je uloga roditelja i dalje važna, iako vremenom njihova kontrola opada, a samokontrola adolescenta raste, što dovodi do samostalnijeg i svjesnog donošenja odluka. Pri tome je izuzetno važan proces uspostave povjerenja, dopuštanje prilika za odlučivanje i izvjesna sloboda u odlučivanju, što je roditeljima nekad teško, uzimajući u obzir situaciju u kojoj roditelji

svoju djecu uvijek procjenjuju mlađom i manje sposobnom nego što to oni ustvari jesu.

Smjernice koje su u radu ponuđene u kontekstu razvoja samo-efikasnosti adolescenata, poticanja stilova odlučivanja o karijeri, maksimiziranja i usmjerenosti prema budućnosti, pomažu nastavnicima i pedagozima u odgojno-obrazovnim ustanovama da lakše i sigurnije usmjere adolescenta ka pravilnom izboru karijere.

S druge strane, izazovi društvenih mreža su poseban kontekst o kojem roditelji, adolescenti, ali i stručnjaci u odgojno-obrazovnom procesu moraju biti svjesni, kako bi se razvili alati i tehnike otpora prema negativnom identificiranju i neadekvatnom vršnjačkom uticaju. Nekoliko takvih negativnih izazova, koji su, kako mediji navode, završavali i sa smrtnim ishodom, namjerno su navedeni da bi poslužili kao primjer ograničene autonomije, sposobnosti odlučivanja te pojave krize identiteta.

Za kraj rada, ponuđeni su praktični savjeti za rad s adolescentima u nastavnom procesu, kao i preporuke za rad, i roditeljima i nastavnicima, na osposobljavanju adolescenata za zdravo i zrelo donošenje odluka.

Kako je rad teorijski prikaz istraživanja na ovu temu, prijedlog za dalje bavljenje ovom temom bi bio osmišljavanje, planiranje i realiziranje istraživanja koje bi obuhvatilo adolescente, učenike nekoliko srednjih škola Tuzlanskog kantona i Bosne i Hercegovine, a kako bi se omogućio uvid u usaglašenost teorijskih prikaza s realnim poimanjem procesa odlučivanja i preprekama na koje mladi nailaze tokom razvoja autonomije.

Literatura

- Berk, L. E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog obrazovanja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bubić, A., i Krile, K. (2016). Važnost stilova odlučivanja za planiranje karijere učenika srednjih škola. *Revija za socijalnu politiku*, 23 (2), 241-259. doi:<https://doi.org/10.3935/rsp.v23i2.1298>
- Diklić, J., Nakić, M., i Šošić, D. (2019). Edukativna uloga društvenih mreža u medijskom odgoju djeteta. *Communication Management Review*, 180 – 197.
- Hwang, P., i Nilsson, B. (2000). *Razvojna psihologija*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Imširović, F., i Vardo, E. (2019). Samopoimanje adolescenata u realnom i virtuelnom okruženju. *Zbornik radova Kongresa psihologa Bosne i Hercegovine*(5), 273-293. Preuzeto od <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=796499>
- Kasapović, I. (2021). Informacijsko ponašanje starijih adolescenata pri odlučivanju o profesionalnom razvoju u Bosni i Hercegovini. *Disertacija*. Zadar, Sveučilište u Zadru. Preuzeto od <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:171103>
- Lacković-Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Miljković, D., i Rijavec, M. (2004). *Bolje biti vjetar nego list: psihologija dječijeg samopouzdanja*. Zagreb: IEP doo.
- Sternberg, R. J. (2005). *Kognitivna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Šuran, A. (2021.). *Uloga društvenih mreža u procesu sekundarne socijalizacije*. Preuzeto 17. 6. 2023. iz <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:684170>
- Tomić, V. (2006). Proces donošenja odluka adolescenta. *Zdravstvena zaštita*(5), 33-40. doi:[10.5937/ZZ0605033T](https://doi.org/10.5937/ZZ0605033T)
- Vranješević, J. (2003). O adolescenciji. U: Vršnjačka medijacija–priručnik za voditelje radionica iz oblasti obrazovanja za veštine medijacije. Preuzeto od <https://skolabukum.nasaskola.rs/downloadc/25/Prirucnici-za-rad-u-odeljenju>